

Nikola Perišić¹
Petar Čolić²

UDK: 322(497.16)
316.334.3:2(497.16)
324(497.16)"2023"
Prethodno saopštenje
Primljen: 05.02.2024.
Prihvaćen: 17.02.2024.

DOI: <https://doi.org/10.18485/rit.2024.22.41.7>

POZICIJA I ODNOS PREMA RELIGIJI U KAMPANJI ZA PREDSEDNIČKE IZBORE U CRNOJ GORI 2023. GODINE

Sažetak: Poslednjih nekoliko godina jedna od ključnih društveno-političkih tema u Crnoj Gori jeste status Srpske pravoslavne crkve i odnos političkih aktera prema njoj. Događaj koji se može smatrati najznačajnijim da ovu temu stavi u žižu društvenog i političkog života jeste odluka Skupštine Crne Gore da u decembru 2019. usvoji Zakon o slobodi veroispovesti kojim je bilo predviđeno da država Crna Gora postaje vlasnik svih verskih objekata koji su izgrađeni pre decembra 1918. Ta odluka je izazvala višemesečne litije. Kao posledica svih tih događaja, upravo taj Zakon i druga verska pitanja i prava postaju ključna tema predizborne kampanje uoči parlamentarnih izbora u avgustu 2020. Istovremeno, mitropolit crnogorsko-primorski Amfilohije Radović javno je podržao listu „Za budućnost Crne Gore“ i uticao da nosilac te liste bude nestranačka ličnost Zdravko Krivokapić. Posle tih izbora formirana je prva vlada u istoriji Crne Gore čiji deo nije činio DPS posle gotovo 30 godina. Jasno je da je Srpska pravoslavna crkva imala značajnu ulogu u tom procesu. Kakav je odnos bio prema religiji i religijskim pitanjima bio predsedničkih kandidata uoči izbora 2023. godine i kakav je bio tonalitet bio kandidata kada su govorili o ovim temam, ispitaće se u ovom radu. Analiza će obuhvatiti dve predsedničke debate prikazane na Radio-televiziji Crne Gore.

Gljučne reči: politikologija religije, predesednički izbori u Crnoj Gori, izborna kampanja, politička komunikacija, predsedničke debate.

POSITION AND ATTITUDE TOWARD RELIGION IN THE CAMPAIGN FOR PRESIDENTIAL ELECTIONS IN MONTENEGRO IN 2023

Abstract: In the last few years, one of the key socio-political topics in Montenegro is the status of the Serbian Orthodox Church and the attitude of political actors towards it. The event that can be considered the most significant to put this topic in the spotlight of social and political life is the decision of the Parliament of Montenegro to adopt the Law on Freedom of Religion in December 2019, which stipulated that the state of Montenegro becomes the owner of all religious buildings that were built before December 1918.

1 Istraživač-pripravnik, Institut za političke studije, Beograd.

E-mail: nikola.perisic.fpn@gmail.com

2 Master politikolog. E-mail: petar.colic.1017@gmail.com

That decision caused several months of litigation. As a consequence of all those events, this Law and other religious issues and rights are becoming a key topic of the election campaign ahead of the parliamentary elections in August 2020. At the same time, the Metropolitan of Montenegro and the Littoral, Amfilohije Radović, publicly supported the list "For the Future of Montenegro" and influenced that the holder of that list Zdravko Krivokapić will be a non-partisan person. After those elections, the first government in the history of Montenegro that was not part of the DPS was formed after almost 30 years. It is clear that the Serbian Orthodox Church had a significant role in that process. What was the attitude of the presidential candidates towards religion and religious issues before the 2023 election and what was the tonality of the candidates when they spoke about these topics, this paper will examine. The analysis will include two presidential debates shown on Radio and Television of Montenegro.

Keywords: *political science of religion, presidential elections in Montenegro, election campaign, political communication, presidential debates.*

Uvod

Mandat predsednika Crne Gore traje pet godina i može biti biran dva puta na tu funkciju, a kandidat mora da prikupi 8 101 potpis birača kako bi mogao da učestvuje na predsedničkim izborima. Prvi predsednički izbori održani su u decembru 1990. godine. Za pobjedu u prvom krugu potrebna je apsolutna većina, tačnije 50% plus jedan glas, ukoliko se to ne ostvari u drugi krug idu dvojica kandidata koji su osvojili najveći broj glasova u prvom krugu (Pavlović i ostali 2006, 34). Dakle, na predsedničkim izborima u Crnoj Gori primenjuje se klasičan dvokružni većinski izborni sistem.

Prvi krug četvrtih predsedničkih izbora od kad je Crna Gora samostalna država održan je 19. marta 2023. godine, a drugi krug dve nedelje kasnije, tačnije 2. aprila. Čitav izborni proces je ostao u senci odbijanja kandidature Milojka Spajića jer ima dvojno državljanstvo Crne Gore i Srbije, kao i prebivalište u obe države. Zbog toga je pokret *Evropa sad* morao da kandiduje Jakova Milatovića koji je na kraju izašao kao pobednik u celokupnom procesu i postao novi predsednik Crne Gore. Uoči oba kruga predsedničkih izbora održana je televizijska debata predsedničkih kandidata na Radio-televiziji Crne Gore (RTCG). U prvoj debati učestvovali su svi predsednički kandidati, osim instagram influensera Jovana Radulovića Jodzira. To što su u prvoj debati učestvovali svi predsednički kandidati može se smatrati „primerom dobre prakse“ koji se primenjuje u Francuskoj. U drugoj debati mišljenja su ukrstila dvojica kandidata koja su se plasirala u drugi krug predsedničkih izbora, a to su Jakov Milatović i Milo Đukanović. Predsednički izbori 2023. godine su prvi izbori posle smene višegodišnje vlasti *Demokratske partije socijalista (DPS)*. Do smene vlasti došlo je posle avgustovskih parlamentarnih izbora 2020. godine, a tome je prethodilo usvajanje Zakona o slobodi veroispovesti iz decembra 2019. godine kojim je bilo predviđeno da

država Crna Gora postaje vlasnik svih verskih objekata koji su izgrađeni pre decembra 1918. Taj Zakon je izazvao višemesečne proteste, odnosno litije, jer je glavni organizator bila Srpska pravoslavna crkva i mitropolit Amfilohije Radović. Neposredno pre održavanja parlamentarnih izbora 2020. aktivno učesće u kampanji je imao Amfilohije Radović i predložio je da nosilac liste *Za budućnost Crne Gore* bude nestranačka ličnost Zdravko Krivokapić koji je po završetku izbora postao premijer Crne Gore u okviru ekspertske Vlade koja je formirana. Centralna tema te kampanje je bila crkva i odnos prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi zbog toga je odnos političkih aktera i ličnosti u okviru kampanje za predsedničke izbore 2023. godine predmet ovog rada. Istražiće se koji su kandidati, tokom učešća u predsedničkoj debati na Radio-televiziji Crne Gore (RTCG), govorili o crkvi i Srpskoj pravoslavnoj crkvi i kakav je njihov tonaliteta o toj temi bio.

Teorijski okvir

Politička debata, odnosno, diskusija predstavlja diskretnu formu neinstitucionalizovane političke akcije (Topf 2004, 172). U studiji „The Civic Culture“, Almond i Verba (Almond & Verba 1963, 49) političku debatu navode kao jedan od oblika demokratske participacije. Prisustvo slobodne javne debate i dijaloga istovremeno je znak odsustva autoritarnih i totalitarnih elemenata sistema. Debata predstavlja iskazivanje nekog stava ili ideje koja proizlazi iz određenog komunikacionog čina. Debatom se brani sopstveni stav ili ubeđuje sagovornik da prihvati stavove druge strane. Kao vrsta dijaloškog odnosa između ljudi, zasnovana je na argumentima (Carlin & McKinney 2004, 206). Debate u predizbornom periodu predstavljaju centralnu tačku duge kampanje i jedini trenutak u kom birači mogu da, rame uz rame, uporede kandidate pod potpuno istim uslovima (Avramović 2020). Drugim rečima, zahvaljujući deliberaciji, javnosti se daje mogućnost da postane informisanija, angažovanija i da odlučuje na temelju sadržaja, a ne po principu grupne psihologije (Fishkin 2008, 318). Upravo zato najveće interesovanje za političke debate postoji tokom predizbornog perioda, ali značajno je što se one održavaju i van predizbornog perioda. Dakle, osnovna premisa na kojoj se zasniva televizijska debata jeste ravnopravnost, bilo da je reč o fizičkom prostoru u kom se nalaze ili vremenskom okviru u kojem se debata kreće (Клачар и Станојевић 2017, 27). Ukoliko toga nema, jasno je da se određeni kandidat favorizuje, što se kosi sa svim etičkim pravilima i standardima medija. Primerom dobre prakse može se smatrati emitovanje debate uživo. U izuzetnim slučajevima i uz pristanak svih učesnika, debata, se može emitovati kao snimak ili u odloženom prenosu tokom dana u kojem je snimana (Клачар и Станојевић, 2017, 29). Mnoga istraživanja, od kojih je najsveobuhvatnije sprovedeno za period od 1952. do 2017. na uzorku od 253 hiljade ljudi u 10 država i 62 različita izborna procesa, pokazuju minimalan uticaj predizbornih debata na ishod izbora (Le Pennec &

Pons 2020, 230). Pons je ovakve rezultate istraživanja prokomentarisao rečima da je iznenađen neznatnim uticajem debata na ishode izbora, pogotovu ako se to upoređi sa medijskim prostorom koji dobijaju i koliko su praćene. Ipak, kada su zadovoljeni neki uslovi, glasači debatu smatraju relevantnom i ona može imati uticaj na ishod izbora. O tome se može govoriti u slučajevima: 1) kada je najmanje jedan od kandidata relativno nepoznat javnosti; 2) kada je mnogo birača neodlučno; 3) kada se izborna trka čini neizvesnom; 4) kada su partijske veze slabe (Warner & McKinney 2013, 88). Upravo su predsednički izbori u Crnoj Gori 2023. godine ispunili, bar, jedan od ovih uslova, a to je neizvesnost, jer je popularnost dugogodišnjeg političkog lidera Mila Đukanovića počela da slabi i *Demokratska partija socijalista* se 2020. godine suočila sa prelaskom u opoziciju posle višedecenijskog učestvovanja u izvršnoj vlasti.

U središtu teorije deliberacije nalazi se sučeljavanje suprotstavljenih diskursa baziranih na postojanju različitih političkih koncepcija i argumentacija o uređenju društva i kreiranju javnih politika. Da bi se to ostvarilo neophodan preduslov je postojanje racionalne komunikacije kako u užoj, političkoj, tako i u široj, javnoj sferi (Dryzek 2002, 73). Svaka debata bazirana je na besedništvu, a prvu klasifikaciju besedništva dao je Aristotel, koji ih je podelio na: 1) forenzičko, odnosno sudsko, kojima se neko brani ili optužuje; 2) deliberativno, tj. političko, kojim se auditorijum podstiče na delovanje i 3) epideiktčko, tj. pohvale ili kudeње nekog (Аристотел 2017, 217). Danas se najčešće susreće klasifikacija debata na: 1) Linkoln-Daglasovu (duel); 2) sudsku; 3) akademsku; 4) parlamentarnu i 5) neformalnu (Stanojević 2015, 25). Jasno je da ukoliko bismo se držali ove Aristotelove klasifikacije, predmet rada jeste delibeativna, odnosno politička vrsta debata, a ukoliko bismo se držali ove novije podele rad će biti usmeren na Linkoln-Daglasovu debatu. Nušić zapaža da političko besedništvo treba da odlikuje „pun i snažan izraz, bez kićenja suvišnim rečenicama“ (Нушић 2017, 163). Jednu od definicija i funkcija političkih debata dao je američki medijski ekspert Džim Lerer (Jim Lehrer) koji je rekao „debate imaju samo jednu svrhu, a to je da olakšaju razmenu ideja između dva kandidata“. Verovatno još preciznije određenje debata daje bivši američki senator i predsednički kandidat Bob Dol (Bob Dole): „Debate nas prisiljavaju da razmišljamo o pitanjima na koja možda nismo bili usmereni, one nas čine da razmišljamo unapred“. Iz svega navedenog zaključujemo da političke debate predstavljaju najuravnoteženije poruke upućene građanima tokom cele predizborne kampanje (Warner & McKinney 2013, 83).

Smatra se da politički govor treba da odlikuje „samouverenost, stručnost, simpatičnost i poštenje“ (Osborn 2014, 148). Slično tome i Šelton (Shelton 1998, 6) zapaža da debata ne treba da bude zasnovana na vređanju i/ili omalovažavanju političkih oponenta i neistomišljenika. Odnosno, treba da je karkateriše „ravnopravnost, spremnost da se druga strana sasluša, učtivost, iskrenost i uvažavanje

i prihvatanje boljeg argumenata“ (Breton 2000, 35). Političar treba da bude dobar govornik jer je to njegov način da stekne poverenje i podršku ljudi, i upravo iz tog razloga se može smatrati da je osnovna uloga političkog jezika ubeđivačka (Vojinović Kostić 2020, 95). Centralnom tačkom političkog govora i diskursa smatraju se govori političara koji se odvijaju u okviru institucija i koji su u vezi sa svakodnevnim aktivnostima političara kao što su skupštinske debate, politički marketing i propaganda ili nastup političara u medijima (Slijepčević 2016, 90). Takođe, u okviru političkog diskursa treba razlikovati nekoli žanrova: 1) saopštenje političke stranke; 2) politički govor; 3) medijski nastup političara (Van Dijk 1997, 21). Kvalitet političkih diskusija može da naruši i prizemna retorika političara. To za posledicu ima da u političkim govorima „neretko čujemo uvrede, klevete i neistine što narušava ugled institucije“ (Orlović 2007, 158). Slično zapažanje ima i Stanojević (2009, 25) koji govori da mnoge političke govore simbolizuje laskanje i zahvaljivanje.

Savremeni politički akteri teže da objedine elemente jedinstva i totaliteta političkog tela, kao i pojedinačne interese društvenih grupa (Huruz Memović 2020, 152). Upravo religija u mnogim društvima služi kao zajednički imenitelj i mobilizatorski faktor za biračko telo. Crna Gora je klasičan primer korišćenja religije kako bi se postigli politički ciljevi. Litije koje su održavane krajem 2019. i tokom 2020. godine bile su politički skupovi koji su za cilj imali postizanje političkog uticaja i cilja, odnosno promene zakonodavstva i očuvanja svojine SPC nad hramovima u državi. Pored toga, religija ima ulogu sticanja kredibiliteta i religijski argumenti daju moralnu potporu političarima koji se njima koriste. Pitanje političkog morala veoma je važno kada je u pitanju odluka da li će birači glasati za određenog kandidata, a religija može dati određenu dimenziju debati i ubediti biračko telo da se odluči baš za određenu političku opciju. Kako Peri (Perry 1995, 1426) napominje, religijskim argumentima treba dati prostora u političkoj debati, a ne držati ih po strani. S druge strane, Kasanova (Casanova 1994, 98) iznosi tezu o deprivatizaciji religije i njenom sve većem uticaju na moderni svet i javnu sferu. Kako će se u ovom radu na kraju i videti, neki od stavova bili su upućeni na održavanje „sekularnih vrednosti“, te valja uzeti u obzir i činjenicu da već nekoliko decenija religija ima svoj glas na političkoj sceni, a čini se da će se njen glas u svetu samo jače čuti u budućnosti. Odnosno, religijska pitanja se mogu svrstati u „teške“ predizborne teme jer su ne tako česte teme u izbornim kampanjama što otvara neizvesno pitanje u kojoj meri su birači spremni da se angažuju oko tih tema, kao i na koji način i koliko će ih sami birači razumeti (Todosijević i Pavlović 2020, 147).

Metodološki okvir i uzorak istraživanja

Izbor metoda uslovljen je teorijskom osnovom, predmetom i ciljem istraživanja, strukturom problema koji se istražuje, kao i objektivnim mogućnostima da se prikupi odgovarajuća teorijska i empirijska građa. Osnovni pristup u radu će biti kvalitativni i preovladavaće metod analize diskursa. Diskurs je interdisciplinarna metoda i u sebi sadrži nekoliko elemenata: 1) komunikativne namere autora; 2) odnosi između autora i recipijenta; 3) okolnosti (kontekst); 4) stilsko-retoričke odlike poruke; 5) prethodno iskustvo koje je očitano u poruci (Kenzhekanova 2015, 192). Kao najvažniji elementi diskursa ističu se: materijalni nosioci diskursa (pisani tekst ili audio govor), socijalna značenja koja se uspostavljaju zahvaljujući upotrebi jezika, kao i socijalni nosioci u koje se svrstava određena društvena grupa koja upotrebljava jezik u određenom kontekstu (Gee 1999, 58). Odnosno, „osnovna uloga diskursa je da označi stvarnost, da je imenuje i definiše, da ukaže i diriguje akterima kako tu stvarnost da percipiraju“ (Bešić 2019, 248). Uz analizu diskursa kao pomoćni metod koristiće se retorička analiza i komparativni metod kako bi se utvrdilo postoje li razlike između nastupa predsedničkih kandidata, ali i razlika između dvojice kandidata koji su učestvovali u obe debate.

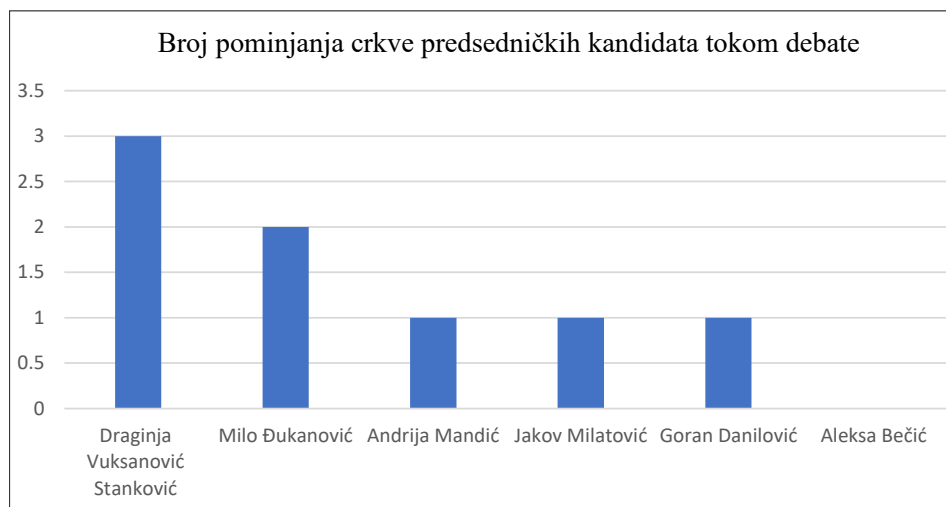
Uzorak rada su obe predsedničke debate na Javnom medijskom servisu Crne Gore, a to je Radio-televizija Crne Gore (RTCG). „Javni servis treba da obezbedi publici informisanje u skladu sa zakonima države u kojoj deluje i po ceni koju građani mogu da plate“ (Kean 1991, 121). Dakle, javni medijski servis u svakoj državi, u kojima postoji, zauzima najznačajniju i najodgovorniju poziciju u okviru medijskog delovanja. U tom smislu se ovaj aspekt najviše odnosi na informativni program u kojem je neophodno da se u potpunosti poštuju novinarska načela objektivnosti i mogućnosti iskazivanja različitih mišljenja pojedincima koji su relevantni da govore o određenim temama koje se obrađuju (Baroel i Leen Haenens 2008, 341). Takvim načinom informisanja građana (publike) i podsticanjem javnog dijaloga između različitih političkih aktera, javni servisi mogu doprineti smanjivanju moći u odnosima između političkih subjekata i građana (Meier 2008, 339). Zbog svega navedenog se funkcionisanje javnih medijskih servisa može smatrati jednim od stubova demokratskog društva (Knežević 2012, 124). Bez obzira što postoji trend opadanja gledanosti javnih medijskih servisa u Evropi, medijski teoretičari beleže da se u državama Zapadnog Balkana očuvala kultura gledanja javnih medijskih servisa, pogotovu u tzv. *prime time* oko centralnih večernjih vesti (Milovanović i Šibalić 2020, 69).

Debata uoči prvog kruga predsedničkih izbora

Prva predsednička debata održana je 9. marta 2023. godine (10 dana pre prvog kruga predsedničkih izbora) na Radio-televiziji Crne Gore (RTCG) i trajala je 123

minuta što se može smatrati maksimalnim trajanjem debata jer je prosečno trajanje debate oko 90 minuta (Клечар и Станојевић, 2017, 36). Kandidati su govorili ukupno blizu 10 minuta o položaju crkve i Srpske pravoslavne crkve. Voditeljka debate Ivana Popović je na početku predstavila pravila po kojima će funkcionisati debata, a učesnici debate su bili svi predsednički kandidati, osim instagram influensera Jovana Radulovića Jodzira. Predsednički kandidati su debatovali o četiri različite teme: 1) Politički prioriteti kandidata; 2) Odnos prema Evropskoj uniji; 3) Odnos prema državama u regionu; 4) Pokretanje dijaloga. Svaki kandidat je imao uvodnih dva minuta da predstavi svoje političke ideje i stavove na zadatu temu, jedan minut da replicira jednom od kandidata, kao i jedan minut da odgovori na repliku, da bi na kraju svaki kandidat imao jedan minut za finalno obraćenje biračima.

Grafikon 1 – Obrada autora

Goran Danilović, predsednički kandidat *Ujedinjene Crne Gore*, je u replici kandidatu *DPS*-a Milu Đukanoviću uputio pitanje: „Da li ćete i dalje progoniti crkvu i smatrati je remetilačkim faktorom u Crnoj Gori“. Đukanović je na to odgovorio: „Crkva se bavi politikom i zastupa interese Rusije na Balkanu što pokazuje izveštaj Evropskog parlamenta“. Na osnovu ovog dijaloga između Danilovića i Đukanovića, možemo primetiti da se stavovi političkih stranaka koje predstavljaju nisu puno promenili u odnosu na stavove koji su izneti tokom kampanje 2020. godine. Đukanović se poziva na izveštaj Evropskog parlamenta kako bi njegova izjava imala dodatni kredibilitet. U nastavku replike Đukanović insistira da je potrebno stvoriti autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve što je izazvalo Andriju Mandića da istakne kako je on pripadnik Srpske pravoslavne crkve.

U razgovoru o drugoj temi, Draginja Vuksanović Stanković koja je bila predsednička kandidatkinja ispred *Socijaldemokratske partije*, govorila je o tome kako je potrebno da Crna Gora promovise „sekularne vrednosti“. Takođe, uputila je pitanje Milatoviću o dešavanjima na Cetinju kada je ustoličen novi mitropolit Joanikije. Milatović je na to odgovorio da je sve urađeno po zakonu i da on „poštuje sve verske zajednice u Crnoj Gori i da svi imaju ista verska prava“. Kod Milatovića preovladava umereniji pristup koji je u potpunosti usklađen sa demokratskim načelima koja su zasnovana na svim vrstama sloboda, između ostalog i verskim slobodama. S druge strane, kod Draginje Stanković Vuksanović preovladava antiklerikalni stav koji se kosi i sa određenim elementima sloboda i bezbednosti jer ona kritikuje što je policija obezbeđivala skup na Cetinju kada je ustoličen mitropolit Joanikije, a postojale su informacije da može da dođe do ugrožavanje njegove bezbednosti prilikom tog događaja. Kandidatkinja *SDP*-a i tokom razgovora o sledećoj temi insistira na dešavanjima na Cetinju, i poput Mila Đukanovića, smatra da je potrebno da se Crnogorskoj pravoslavnoj crkvi omogući autekefalnost.

Tokom poslednjeg dela, ponovo, su o temi crkve najviše komunicirali Milo Đukanović i Draginja Vuksanović Stanković. Kandidat *Demokratske partije socijalista* govorio je o tome da bez očuvanja „multiverske države nastaje teokratska država“ i kako „SPC ima ulogu u stvaranju velikosrpskog interesa u Crnoj Gori i drugim državama na Balkanu“. Sličnih stavova je i Draginja Vuksanović Stanković koja je rekla da su „Crnoj Gori potrebne sekularne vrednosti“ i da je to jedini način da Crna Gora nastavi sa evrointegracijama.

Kao što može da vidimo na osnovu analize prve predsedničke debate, tema religije nije bila toliko dominantna, a to nam pokazuje i činjenica da nije bilo zasebne teme u debati koja se odnosila na crkvu i položaj Srpske pravoslavne crkve, kao i da je nepunih 10 minuta ukupno posvećeno temi crkve i odnosu kandidata prema toj temi u debati koja je trajala više od 120 minuta. Takođe, ono što nam pokazuje Grafikon 1 jeste da je Aleksa Bečić jedini predsednički kandidat koji tokom debate nije komunicirao o položaju crkve u crnogorskom društvu. Grafikon 1 nam pokazuje da su o crkvi najviše komunicirali Draginja Vuksanović Stanković i Milo Đukanović koji su pretežno negativno govorili o crkvi i Srpskoj pravoslavnoj crkvi ili neutralno kada su insistirali da je potrebno da se zadrži sekularnost države. Uz to, oni su u nekoliko navrata potencirali važnost autokefalnost Crnogorske pravoslavne crkve. Kandidat pokreta *Evropa sad*, Jakov Milatović, crkvu je spominjao samo kada je odgovarao na replike koje su uputili drugi kandidati njemu (prevashodno Draginja Vuksanović Stanković o dešavanjima na Cetinju prilikom ustoličenja vladike Joanikija). Izlaganja Jakova Milatovića su bila neutralna. Andrija Mandić je samo jednom govorio o položaju crkve kada je tokom krugova replike, istakao da je pripadnik Srpske pravoslavne crkve. Iznenađuje činjenica da nije više potencirao tu temu jer je bio u okviru

koalicije 2020. godine koju je podržao Amfilohije Radović i koji su učestvovali u organizaciji litija protiv Zakona o slobodi veroispovesti.

*Tabela 1 – Tonalitet predsedničkih kandidata u Crnoj Gori o crkvi
Obrada autora*

Ime i prezime predsedničkog kandidata	Tonalitet prema crkvenim pitanjima
Draginja Vuksanović Stanković	Negativno i neutralno
Milo Đukanović	Negativno i neutralno
Andrija Mandić	Pozitivno
Jakov Milatović	Neutralno
Goran Danilović	Pozitivno i neutralno
Aleksa Bečić	Nije komunicirao

Debata uoči drugog kruga predsedničkih izbora

Predsednička debata uoči drugog kruga izbora održana je 29. marta 2023. godine na Radio-televiziji Crne Gore (RTCG), moderator debata bio je Zoran Leković. Moderator je na početku predstavio pravila po kojima će funkcionisati debata. Pravila su bila slična kao i kada je organizovana prva debata. Debateri su odgovarali na osam pitanja u okviru četiri tematske celine. Svaki od kandidata je imao po tri minuta da predstavi svoje ideje na svaku od osam zadatih tema, a potom i dva minuta da uputi repliku protivkandidatu, kao i odgovor na tu repliku, isto, u trajanju od dva minuta. Po završetku, predsednički kandidati su imali vremena da upute završnu poruku svojim biračima u trajanju od tri minuta. Tematske celine o kojima su kandidati diskutovali su bile: 1) Unutrašnja politika; 2) Spoljna politika; 3) Ekonomska politika; 4) Borba protiv kriminala i korupcije. Debata je trajala ukupno 130 minuta. U odnosu na prvu debatu, u ovoj je o položaju crkve još manje razgovarano.

Obojica kandidata su ponovili svoju retoriku kao u prvoj debati. Kandidat DPS-a Milo Đukanović govorio je o tome kako Srpska pravoslavna crkva služi „velikosrpskim interesima“ i kako je kočničar „evrospskog razvoja Crne Gore“. Takođe, dodao je da Srpska pravoslavna crkva od Crne Gore želi da napravi „teokratsku državu“ i da predstavlja „kleronacionalističku koaliciju“. S druge strane, kandidat pokreta *Evropa sad*, Jakov Milatović objasnio je da će u Crnoj Gori svako moći da iskaže svoje verske slobode i da niko po tom pitanju ne sme da bude diskriminisan. Direktno je okrivio Mila Đukanovića da je vodio državu u kojoj su „verska prava“ jedne grupe stanovništva bila „ugrožena“.

Takav retorički nastup dvojice kandidata navodi nas na zaključak da je Milo Đukanović pretežno negativno govorio o Srpskoj pravoslavnoj crkvi, dok je Jakov

Milatović imao neutralan tonaliteta o toj temi. To jasno pokazuje da su obojica kandidata zadržala slična stanovišta i pristup u odnosu na prvu debatu, kao i da je to u potpunosti u skladu sa njihovim političkim uverenjima i stavovima koje promoviraju njihove političke organizacije. *Demokratska partija socijalista* (DPS) ima negativan stav prema Srpskoj pravoslavnoj crkvi što je dodatno intenzivirano od kraja 2019. godine kada je donet Zakon o slobodi veroispovesti, a od 2020. godine kritikuju predlog vlada na čijem čelu su se nalazili Zdravko Krivokapić, a zatim i Dritan Abazović, o potpisivanju Temelnog ugovora sa Srpskom pravoslavnom crkvom, dok s druge strane imamo liberalno-građansku opciju oličenu u pokretu *Evropa sad* koja želi da zaštiti prava svih građana i građanki Crne Gore bez obzira koje veroispovesti bile i otuda njihov neutralan stav po pitanju crkve i Srpske pravoslavne crkve.

Završna razmatranja

Medijski stručnjaci u Crnoj Gori beleže da je medijski sistem Crne Gore poslednjih godina veoma polarizovan (Radunović 2015, 88). Ipak, promena vlasti koja je usledila i otvaranje političkog dijaloga na Javnom medijskom servisu Crne Gore je važno da se ublaži polarizacija koja je postojala i da se svim relevantnim političkim akterima omogući da budu prisutni u medijskoj i javnoj sferi. Takođe, važno je da se u medijima otvaraju značajna društvena i politička pitanja kao što jeste status crkve. Čini se da je u ove dve analizirane predsedničke debate nedostajala zasebna tema u kojoj bi izborni učesnici jasno javnosti izneli svoje stavove po tom pitanju. S druge strane, primetna je tendencija, gotovo kod svih predsedničkih kandidata, da prokomentarišu položaj crkve i Srpske pravoslavne crkve i to su najčešće činili kroz replike u drugim društvenim i političkim temama koje su obrađivane, a najviše su poziciju crkve komentarisali kandidati prilikom razgovora o temi koja se odnosila na politiku prema susedima. Tu potrebu predsedničkih kandidata treba povezati sa činjenicom da je crkva povratila značaj u okviru javne sfere Crne Gore i da ima određeni uticaj na političke procese i kretanja u toj državi (Bakrač 2022, 52). Istovremeno, ne treba da čudi što se na takav način komuniciralo o položaju Srpske pravoslavne crkve jer se ona u Crnoj Gori percipira i posmatra kroz prizmu Srbije i namere Srbije da utiče na integritet i suverenitet Crne Gore. Važno je da moderatori debata nisu ni na koji način uticali da predsednički kandidati iskažu svoje mišljenje o položaju crkve u Crnoj Gori. To je važno, sa aspekta, osnovne funkcije medija da nepristrasno izveštava publiku i omogući da se čuju različita mišljenja. Odnosno, na medijima je da otvore različita relevantna društveno-politička pitanja i ponude publici što širi spektar mogućih odgovora na njih (Jakovljević i Šćekić 2019, 66).

Istraživanje je pokazala da tema crkve nije bila previše zastupljena u debatama. Razloge za to treba tražiti u različitim unutrašnjim i spoljnopolitičkim

elementima koji su se promenili u odnosu na 2020. godinu. Najpre, Vlada Dritana Abazovića potpisala je Temeljni ugovor sa Srpskom pravoslavnom crkvom čime su najspornije tačke Zakona o slobodi veroispovesti povučene i status Srpske pravoslavne crkve se popravio u Crnoj Gori, a sami verski objekti nisu bili ugroženi. Drugi razlog treba tražiti u činjenici da se na mestu mitropolita Crnogorsko-primorskog više ne nalazi harizmatiski i verski vođa Amfilohije Radović koji je imao mobilizatorsku moć kod vernika. Kao treći razlog, od 2022. godine se razvio sukob u Ukrajini koji ima dalekosežne ekonomske i migracione posledice po čitav prostor Evrope. Upravo tema ekonomije i spoljne politike se smatraju najrelevantnijim za birače tokom izborne kampanje (Todosijević i Pavlović 2020, 147). I kao četvrti razlog, treba istaći da je pitanje religije i Srpske pravoslavne crkve predstavlja identitetsko pitanje za Srbe u Crnoj Gori, a u trenutku izborne kampanje za predsedničke izbore, najavljen je popis stanovništva za 2023. godinu koji je nekoliko puta odlagan i to je omogućilo građanima srpske nacionalnosti da u potpunosti istaknu svoje identitetsko pitanje koje se prevashodno odnosi na pitanje nacionalnosti i veroispovesti. Kada se spoje svi ti elementi jasno je da političke elite imaju važnije teme o kojima treba da brinu, a što je važnije, upravo te teme muče i građane što znači da komuniciranje o njima u izbornoj kampanji donosi određene „političke poene“ koji su političarima najvažniji. Dakle, predsednički kandidati neće u izbornom periodu otvarati i govoriti o temama koje im ne doprinose da zadrže, odnosno uvećaju svoje biračko telo.

Literatura

- Almond, Gabriel & Verba, Sidney 1963. *The Civic Culture*. Princeton: Princeton University Press.
- Аристотел. 2017. *Реторика*. Београд: Плато.
- Аврамовић, Горан. 2020. Улога дебата у изборима. Преузето 18. децембра 2023. са <https://www.radiokim.net/blog/uloga-debata-u-izborima.html>
- Bakrač, Vladimir. 2022. Church and State in Montenegro: From the Serbian Orthodox Church to the Church of Serbia Church to the Church of Serbia. *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, 42, 38-52.
- Bardoel, Johannes. and Leen d’Haenens. 2008. Reinventing public service broadcasting in Europe: prospects, promises and problems. *Media, culture & society* 30, 337-355.
- Bešić, Miloš. 2019. *Metodologija društvenih nauka*. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Breton, Filip. 2000. *Izmanipulisana reč*. Beograd: Clio.
- Casanova, José. 1994. *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Dryzek, John. 2002. *Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations*. Oxford: Oxford University Press.
- Gee, Paul. 2014. *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. New York and London: Routledge
- Fishkin, James. 2008. Ostvariti deliberativnu demokraciju: virtualne i mogućnosti licem u lice, *Politička misao*, 15, str: 316-340.

- Huruz Memović, Elma. 2019. Grupni identiteti u političkom predstavljanju. *Znakovi vremena – Časopis za filozofiju, religiju, znanost i društvenu praksu*, 85, 23, 145-157.
- Jakovljević, Mirko i Šćekić, Radenko. 2019. Mediji i konflikti u epohi globalizacije. *Vojno delo*, 71, 64-72.
- Kean, James. 1991. *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Kenzhekanova, Kuralay Kenzhekankyzy. 2015. Linguistic features of political discourse. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6, 192-206.
- Клечар, Бојан и Станојевић, Зоран. 2017. *Приручник за организацију изборних ТВ дебата*. Београд: Центар за слободне изборе и демократију.
- Кнежевић, Софија. 2012. Uloga programa obuke BBC-ja u transformaciji RTS-a u javni servis. *CM Komunikacija i mediji*, 7, 123-142.
- Meier, Henk Erik. 2003. Beyond Convergence. Understanding Programming Strategies of Public Broadcasters in Competitive Environments, *European Journal of Communication* 18, 337-365.
- Milovanović, Aleksandar i Šibalić, Vanja. 2020. Jutro će promeniti sve: Patformizacija javnih medijskih servisa Zapadnog Balkana. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti*, 38, 67-82.
- Osborn, Tracy. 2014. Women state legislators and representation: The role of political parties and institutions. *State and Local Government Review*, 46, 146-155.
- Orlović, Slaviša. 2007. Nadležnosti parlamenta. U: Čupić (ured.) *Dileme i izazovi populizma*. Beograd: Fakultet političkih nauka, 141-168.
- Pavlović, Veselin, Darmanović, Srđan, Komar, Olivera, i Vujović, Zlatko. 2006. *Izborno zakonodavstvo u Crnoj Gori 1990-2006*. Podgorica: Centar za monitoring.
- Perry, Mitchel. 1995. Religious arguments in public political debate. *Loyola of Los Angeles Law Review*, 29, 1421-1458.
- Pons, Vincent & Guillaume, Liegey. 2019. Increasing the Electoral Participation of Immigrants: Experimental Evidence from France. *The Economic Journal*, 7, 229-252.
- Shelton, Michael. 1998. Debate Speaker Evaluation: The Case for Further Investigation. *Forensic*, 83, 4-22.
- Слијепчевић, Светлана. 2016. О појму политичког дискурса и жанровима у њему. *Наш језик*, 47, 85-97.
- Stanojević, Dobrivoje. 2009. Retorički topisi i govor u skupštini. *Godišnjak FPN* 3, 389-395.
- Stanojević, Dobrivoje. 2015. Skupštinski govori i nove demokratske vrednosti. U: Knežević-Predić (ured.) *Politički identitet Srbije u globalnom i regionalnom kontekstu*. Beograd: Fakultet političkih nauka. 25-35.
- Нушић, Бранислав. 2017. *Реторика*. Ниш: Талија.
- Todosijević, Bojan i Pavlović, Zoran. 2020. *Pred glasačkom kutijom: Politička psihologija izbornog ponašanja u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Topf, Richard. 2004. Beyond Electoral Participation. U: Fuchs (ured.) *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press, 171-189.
- Van Dijk, Teun. 1997. What is political discourse analysis. *Belgian journal of linguistics*, 11, 11-52.
- Vojinović Kostić, Jelena. 2020. *Diskurs javnih političkih debata*. Leposavić: Institut za srpsku kulturu.
- Warner, Benjamin & Mitchel, McKinney. 2013. To Unite and Divide: The Polarizing Effect of Presidential Debates. *Communication Studies* 5, 81-103.